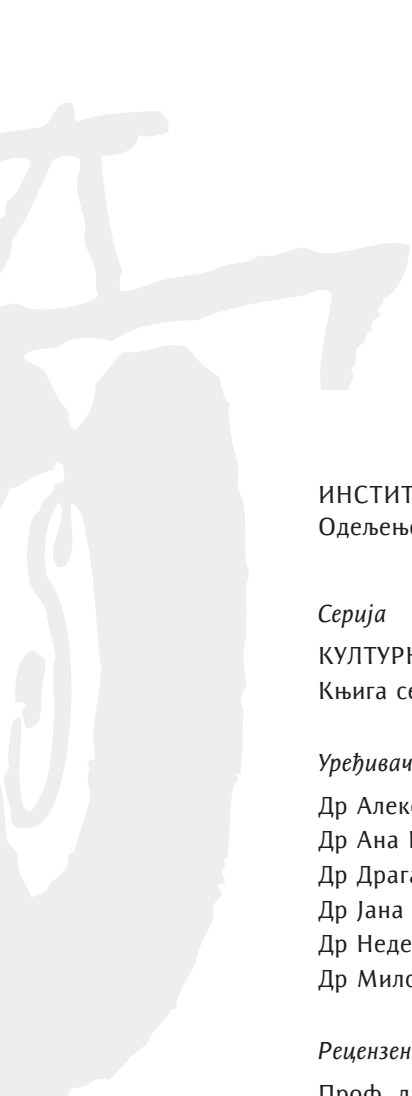

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ, БЕОГРАД
Одељење „Српска књижевност и културна самосвест“

Серија

КУЛТУРНИ ОКВИРИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Књига седма

Уређивачки одбор

Др Александар Пејчић
Др Ана Козић
Др Драган Хамовић
Др Јана Алексић
Др Недељка Бјелановић
Др Миломир Гавриловић

Рецензенти

Проф. др Радослав Ераковић
Проф. др Јелена В. Јовановић
Проф. др Владимир Симић
Др Милица Ђуковић

Илустрације на корици зборника:

Брана Цветковић, фотографија
Рукопис комедије *Кад нас прошлост изненади*, детаљ

БРАНА ЦВЕТКОВИЋ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

ЗБОРНИК РАДОВА

Уредници
Александар Пејчић
Ана Козић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
Београд, 2025.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА.....	7
РЕЧ УРЕДНИЦЕ.....	11
УВОДНА РЕЧ (Драган Хамовић)	15

I

ЈОВАН Д. ПЕЈЧИЋ БРАНА ЦВЕТКОВИЋ МЕЂУ КРИТИЧАРИМА И ИСТОРИЧАРИМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПОЗОРИШТА	19
ГОРАН М. МАКСИМОВИЋ РАТНА СЈЕЋАЊА И ЗАПИСИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	39
ДЕЈАН Д. МИЛУТИНОВИЋ САТИРА У ЗАПИСИМА / АНЕГДОТАМА О РАТУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	49
ПРЕДРАГ Б. ТОДОРОВИЋ ПОЛИТИЧКА САТИРА БРАНИНОГ САТИРА	67
БОЈАН М. ЋОРЂЕВИЋ СРПСКО-ХРВАТСКИ СПОРОВИ У ЕПИГРАМСКОМ ОГЛЕДАЛУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	89
АЛЕКСАНДАР С. ПЕЈЧИЋ МОРАЛНИ ПОРТРЕТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	103

II

НЕНАД В. НИКОЛИЋ БРАНА ЦВЕТКОВИЋ О СТЕВАНУ СРЕМЦУ.....	121
ЛАРИСА М. КОСТИЋ ЖИВОТ И РАЗВОЈНИ ПУТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА КРОЗ ПРИПОВЕДАЊЕ ДРАГОЉУБА С. ИЛИЋА.....	131
МАРИЈА И. СЛОБОДА ПОРОДИЦА ИЛИЋ У ДЕЛУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	145
АНА Д. КОЗИЋ ЉУБАВНИ ОБРАСЦИ У ПОЕЗИЈИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	159

III

- САВА Б. АНЂЕЛКОВИЋ
ВЕРБАЛНА И НЕЛИНГВИСТИЧКА
КОМИКА У БРАНИНИМ ЈЕДНОЧИНКАМА 175
- МИЛЕНА Ж. КУЛИЋ
ПОЗОРИШНИ ПРИМЕР БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 193
- ЕНРИКО М. ДАВАНЦО
НЕПОЗНАТА ВЕЗА: НИКОДЕМИЈЕВА *L'INCOGNITA*,
ЦВЕТКОВИЋЕВ *КАЈМАКЧАЛАН* И ПОЗОРИШНА АДАПТАЦИЈА
КАО ИСТОРИЈСКО-КУЛТУРНИ ДИЈАЛОГ ИЗМЕЂУ ИТАЛИЈЕ И СРБИЈЕ 209

IV

- ДРАГАНА Б. ВУКИЋЕВИЋ
ПРОЗНИ ВОДВИЉИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 225
- СНЕЖАНА М. МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ
МАЊЕ ОД ЈУНАКА – РЕИФИКАЦИЈА И АНИМАЛИЗАЦИЈА
ЛИКОВА У ПРИПОВЕТКАМА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 239
- МИЉАНА С. ПЕШИЋ
СМЕХ И КОМИЧНО У ПРИПОВЕДНОЈ ПРОЗИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 253
- ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ
РЕАЛИЗАМ ЈЕ НАШ КОШМАР ИЛИ МОДЕРНИТЕТ
У ПРИПОВЕТКАМА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 265

V

- ЗОРАНА З. ОПАЧИЋ
НЕПРИЗНАТА МОДЕРНОСТ ПЕВАЊА ЗА ДЕЦУ
БРАНИСЛАВА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 281
- ЈЕЛЕНА С. ПАНИЋ МАРАШ
ПРИЧЕ ЗА ДЕЦУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 299
- ДАНИЈЕЛА Д. КОСТАДИНОВИЋ
ФАНТАСТИЧНИ МОТИВИ У СТИХОВАНОМ
ПРИПОВЕДАЊУ ЗА ДЕЦУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 309
- НАТАША Б. СТАНКОВИЋ ШОШО
ПРИМЕНА СТВАРАЛАШТВА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА
У САВРЕМЕНОЈ НАСТАВИ 325
- МАРИЈА Д. РИСТИЋ
ИЛУСТРАТОРСКО СТВАРАЛАШТВО БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 335
- БОБАН П. САВИЋ
ИЛУСТРАЦИЈЕ КАО НЕОДВОЈИВИ ДЕО
НАРАТИВА У СТВАРАЛАШТВУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА 369
- Попис илустрација* 391
- Индекс имена* 393

АНА Д. КОЗИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЉУБАВНИ ОБРАСЦИ У ПОЕЗИЈИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА

Сажетак: У фокусу рада налази се љубавна поезија Бранислава Цветковића. У песмама са љубавним мотивима може се препознати присуство аутентичног хумора, Браниног препознатљивог иронично-сатиричног или пародичног тона, при чему се вешто изведеним песничким поступцима разоткрива лицемерје друштвеног морала (ванбрачна деца, прељубе, необавезни сексуални односи, неприлични љубавни састанци и сл.). С друге стране, у Бранином опусу присутне су и песме у којима се описују сласти чулне љубави, осећања љубавне патње услед растанка и туга због неминовне пролазности страсти. Значајна пажња посвећује се описима тела вољене, што води ка еротизацији фигуре идеалне драге. У љубавној поезији Брана Цветковић се ослања на богату књижевну традицију – од петраркистичког наслеђа, преко романтичарске традиције, па све до натуралистичких и симболистичких елемената, који ће се развијати у поезији Милутина Бојића, Милана Ракића и др.

Кључне речи: Брана Цветковић, љубавна поезија, хумористична поезија, пародија, ерос, култура

Познат превасходно као комедиограф и писац за децу, као изврсни сатиричар, приповедач, хумориста, писац епиграма и творац рапорта, Бранислав Брана Цветковић писао је и песме љубавне тематике. У Браниној љубавној поезији, која је често неправедно остајала у сенци његове политичке и хумористичне поезије, могу се препознати различити (формацијски или културолошки условљени) модели, односно обрасци – од романтичарског концепта љубави и идеализације драге до тежњи ка депатетизацији и еротизацији ове фигуре. У овом раду његове љубавне песме разврстаћемо према доминантном мотивском репертоару или поетичком обрасцу – романтичарски образац љубави, хумористични, пародијски, еротски – уз покушај да се укаже на разноврсност и сложеност његове поезије, као и да се издвоје аутентичности Браниног песничког израза.

* anakozic92@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7535-0887>

Романтичарско-петраркистички образац

Једно од најранијих поетских остварења Бране Цветковића је збирка „Уздисаји, посвећено најлепшој Јелени“, која садржи најстарије датиране песме, из 1892. године (Пејчић 2024: 85), тако да се може рећи да су Бранини песнички почеци обележени управо љубавном поезијом. Ова збирка, из које Брана за живота није објавио ниједну песму, посвећена је његовој младалачкој љубави, комшиници Јелени,¹ а у песмама доминира романтичарски концепт љубави, уз ослањање и на петраркистичку традицију.

У првој песми, која једина има наслов („Посвета“), лирски субјект исказује своја осећања и однос према сопственом песничком остварењу: он жели да лиром отпева тиху песму коју посвећује вољеној, „најлепшој Јелени“.² Заљубљени песнички субјект ипак, већ на почетку, изражава немоћ да опише лепоту и лице драге, при чему струне на лири пуцају, што прати уздах лирског субјекта. Песма се тако зауставља, али не и уздаси од којих се гради песнички венац.³ Топос љубавних уздаха – као уздисаја услед љубавне патње, али и уздисаја услед љубавног узбуђења – постаје

¹ Реч је о платонској љубави која се развијала док је Брана био у реалци, 1892. године (Пејчић 2024: 29). Након реалке Цветковић се уписао на студије сликарства у Минхену, као питамац краља Милана Обреновића. Тамо се развила љубавна веза са једном Американком (чију је фотографију и прамен косе Брана чувао до краја живота), захваљујући којој је и добио надимак Брана, јер јој је његово пуно име и презиме било тешко за изговор (Исто: 31). Своју будућу супругу Катарину Кају Станковић упознао је у позоришту 1904. године, будући да је и она била глумица, а већ наредне (1905) године венчали су се (кум им је био Бранислав Нушић – Исто: 40–41). Каја је била Бранин верни сапутник, а о њиховој љубави, заједништву и привржености сведочи и њихова преписка: у њој нема литерарних изјава љубави, али се кроз писање о свакодневици брачног живота уочава узајамна брига и посвећеност супружника (в. Цветковић 2023: 257–263; 267–270).

² Реч је о још једном топосу љубавног дискурса. Управо је „посвета“ издвојена као једна од фигура љубавног говора у књизи Ролана Барта *Фрајменџи љубавној говора*: „Немоћна да се изрази, немоћна да говори, љубав ипак жели да се обзнани, да ускликне, да себе посвуда испише [...]. А када залjubljeni субјект уопште створи или склопи какво дело, обузима га жеља да га некome посвети. Оно што направи он жели истог часа, чак и unapred, да подари svome voljenom за koga је i radio или ће тек raditi. Dodavanje imena biće način на који се тај дар iskazuje“ (Барт 2015: 103).

³ Проучавајући француску књижевност 18. века, Питер Крајл у монографији *Пријоведане чина* (*The Telling of the Act*) истиче да је понекад и сама размена уздаха служила као својеврсна врста шифроване комуникације између љубавника, при чему уздах постаје „еротски излив“ (*erotic effusion* – Cryle 2001: 132). Иста аналогија присутна је и у Браниној необјављеној збирци, иако се он не ослања на француску књижевност – реч је о општем месту еротске књижевности. Ролан Барт такође, у оквиру фигуре „Одсутни“ посебну пажњу посвећује уздисању љубавника који пати услед раздвојености од вољеног субјекта: „[...] обе polovine androgina uzdišu jedna за другом, као да svaki даh, будуći да је nepotpun, žudi за tim да се pomeša s onim другим dahom: slika zagrlјаја u kome се две slike stapaju u jednu: u ljubavnoj odsutnosti ја sam, nažalost, једина odleplјена slika која се суши, žuti, smežurava“ (Барт 2015: 36).

мотив који прожима све песме у збирци, до самог краја, када се поентира мишљу да ће уздах надживети и тренутне актере љубавног доживљаја: „Ал’ и тада, из пепела / Бледих слова... лишћа ћути’, / Када лахор тихо дуне, / Уздах ће се подигнути!...” (Цветковић 2022: 501; надаље у тексту у заградама бележимо само број странице ове књиге).

Поред цикличности и топоса песничког венца, петраркистички елементи преплићу се са романтичарским и у физичком представљању драге: она је мило чедо анђеоског лица, али је и далека, недостижна (драга немилосрдно ћути), не пружа спас љубавнику – лирском гласу који очајнички тражи потврду љубави. Лирски субјект ових песама постаје роб, „сужањ худи”, док његово срце пати.

Упркос присуству издвојених општих места љубавног дискурса, и у овим раним песмама присутна је аутентична хумористична нота Бране Цветковића. У једној од песама, будући да се љубав поистовећује са немиром, лирски субјект жуди за миром манастира како би у тишини могао да вида љубавне ране, при чему у завршним стиховима Цветковић прави отклон од романтичарске и петраркистичке традиције и уводи еротске мотиве. Он описује женске груди, те је претходна чежња за миром убрзо замењена чежњом за телом вољене:

Ал’ кад видех твоје груди,
Шта ми беше не знам касти!
Нек за миром монах жуди –
За мене су светске сласти! (501)

Детаљно проучавајући поезију Бранислава Цветковића Александар Пејчић закључује да се од најранијих остварења препознаје Бранино „опредељење за депатетизацију, удаљавање од идеализма платонске осећајности и усмеравање ка страсти, путености, уз особено хумористички двосмислену задршку” (Пејчић 2024: 92).

Раном периоду стваралаштва (минхенском, до 1885. године), поред наведене збирке, припадају још неке песме са изразитим романтичарским мотивима. Романтичарски идеал љубави до изражаја долази у песми „Зашто љубим?” у којој се љубавна патња повезује са судбином датом од Бога: „Љубим, јер то срцу треба, / Љубим – то је закон неба – / И што морам, љубим зато!” (156). Присутна је, дакле, једна фаталистичка визија света (*љубав или смрт*), а драга се у многим песмама представља као хладна и немилосрдна жена која има моћ над лирским субјектом (песме попут „Твоје очи”, „Немилосној”, „Метеор”).⁴ Неретко се опева туга због љубавног растанка,

⁴ И у песми „Једној” лирски субјект је слуга, паж, који обожава дражи вољене, да би на крају дошло до хумористичног преокрета – када га драга оптужи да је лагао јер није одржао своју љубав, он изјављује да се није одржала њена лепота / драж. Ова песма настала је по угледу на песму Готфрида Аугуста Биргера и представља више

као у песми „Не певајте мени“, у којој се лирски субјект обраћа птичицама док тугује због расанка са вољеном, при чему се користе типични изрази у представљању љубавне патње: дрхтање груди као одраз бола, одсуство светлости, топлоте (звезде су угаснуле) и песме (умукао пој).

У извесном броју песама присутна је и одређена наративност у представљању љубавних доживљаја – описују се љубавни састанци и развој љубавне везе: од првог погледа, преко првих пољубаца и загрљаја, па све до расанка:

Ал' тек што нам створи рану,
Нас малени Амор ма'ну –
Та у свету све се мења.
Сад заједно нисмо више,
Још у груд'ма само пише:
„Знали смо смо се из – виђења!“ (513)

Ову врсту наративности, уз честу усмереност ка критици перфидности љубавних односа, Брана ће развијати у својим каснијим песмама (у песми „Љубав (Модеран роман у седам глава)“ – од прве до седме „главе“, тј. строфе описује се једна типична љубавна прича: прво виђење љубавника, одлука, изјава љубави, просидба, венчање, брак и расанак, тј. развод). Врло брзо, дакле, Цветковић се све више окреће хумору и комичном обрту у љубавној поезији, чиме прави отклон од романтичарског идеала драге, а пажњу скреће ка ширем друштвеном и културноисторијском контексту.

Хумористични образац

Највећи број Браниних песама љубавне тематике представља део његове хумористичне и сатиричне поезије. Песник користи хумор како би депатетизовао тему несрећне, неузвраћене љубави, љубавног неверства, или како би истакао испразност мушко-женских односа. У једној групи песама најчешће су жене подвргнуте оштрој критици, при чему су готово карикатурално представљене као превртљиве, користољубиве, порочне, неискрене и сл. (нпр. „Жена“, „Из Шехерезадиних прича“, „Он и она“). Песник неретко исмева користољубивост жена, њихову окупираност материјалним добрима (песма „Због рукавица, поезија и проза“). Ово долази до изражаја и у песми „Шта сам љубио?“, у којој Брана користи једну од типичних техника физичког представљања вољене посредством одеће коју она носи – описују се женске чарапице, жипони од свиле, блузе и сомот припијен уз тело, ципелице, рукавице, накит. Међутим, супротно очекивањима, у последњој строфи одећа губи своју еротску функцију, те се фокус усмерава ка хумору – финансијском трошку лирског субјекта:

од превода или препева – реч је о „тематско-мотивском уобличавању са чврстим ослонцем на оригинал“ (Пејчић 2024: 90).

А када сам после страсне буре,
Биланс свео једног лепог дана:
Љубио сам два пуна дућана
Женске робе и манифактуре! (155)

Осим овога, оштрица Браниног пера дотакла се и новог положаја жена у друштву, њиховог интересовања за политику и укљученост у јавна дешавања – у песми „Ода мужа неполитичара жени политичару“ (за коју А. Пејчић примећује да би у савременим тумачењима засигурно изазвала оштру реакцију феминисткиња – Пејчић 2024: 122): „Мани, жено, те Јапанце / И новости из Шангаја, / Па умеси ти резанце, / И ваљушке с доста јаја“ (192).

У одређеном броју песама присутна је урбана атмосфера Београда, на чијим се улицама уочавају културолошке промене („Београде, мали Цариграде“) – ту су описи градских сусрета и љубавних састанака, флертовања и сл. У поетском свету Браниног Београда љубавници су се упознавали, сретали, заводили на улицама, аутобуским стајалиштима и у градском превозу. Тако се у песми „На трамвају“ пружа опис Београда, тј. трамвајске линије од Калемегдана до Славије кроз запитаност лирског субјекта о лепој жени која седи наспрам њега. Рима у песми повезана је с називима станица градског превоза, чиме се ефектно дочарава и промена места и проток времена.

Цветковић пажњу скреће и на промену патријархалног морала, те нова схватања сексуалности. У песми „Љубитељ вештина“ он поново представља неискрену жену, ону која се вешто претвара; лирски субјект (мушкарац) зна да је њена страст лажна, да су сузе неискрене, да је њена туга попут игране комедије, али ипак, зарад сопствене (сексуалне) користи, он на ту игру радо пристаје:

Све знам, па те ипак загрлим и љубим,
И не могу својој страсти да одолим...
Знаш ли што се тако заносим и губим?
Јер вештину сваку и ценим и волим. (158)

У једном низу песама Брана разоткрива промене које су донела културноисторијска дешавања на глобалном плану, и која се неминовно рефлектују и на љубавне односе. Посебна пажња посвећује се теми ванбрачне деце и брачним неверствима. У песми „Модеран мираз“, у разговору са вољеном вереник сазнаје да будућа жена у мираз доноси и ванбрачно дете, док се у песми „Летња љубав“ описује једна летња авантура која није без последица: „Заварах се у том свету, / Ал' о њој се по што чује. / Кажу да ме у дуету – / Дете с мајком – оплакује!“ (162). О промењеном ставу према сексуалности пише се у песми „Троје“ – овде се идилична породична слика са типичним патријархалним вредностима, које подразумевају прокреацијску функцију сексуалног, смешта у поље фантазије, бајке. Насупрот овој песми, у којој „троје“ представљају идеализовану слику заљубљених родитеља са дететом, у песми „Трећи“ пева се о љубавном троуглу:

Како је то било? Ко би знао рећи!
Изгубисмо памет, обазривост сваку.
Тек једнога дана нађох се кô трећи
У том вашем браку... (157)

„Некад и сад“ је још једна од песама које тематизују шире промене епохе, те идеализовано старо време остаје само сиже бајке, при чему је критика овога пута усмерена директно ка мушкарцима: „Ал' ни један неће на брак ни да гледа, / Већ 'слободну љубав' страсно проповеда!“ (156). Међутим, ни брачни однос се не идеализује – у браку највише до изражаја долази управо одсуство љубави, о чему сведочи и песма „Разговор у стиху“: „Она: Љубав је слатка кад год дође... / Он: Али брак је круна њена... / Она: Ах, временом љубав прође... / Он: А остаје само жена!“ (161). Чини се да су и мушкарци и жене подлегли општој промени моралног кôда, те једној врсти моралне посувраћености, изражене кроз хумористичан тон и у песми „Крај бањске сезоне“, у којој се љубавници растају на железничкој станици на следећи начин: „И воз писну! То их прену – / И она му руку пружа: / 'Поздравите вашу жену!' / Он јој шапну: 'И ви мужа!'“ (147).

Пародијски образац

Посебан део Браниног поетског стваралаштва чине пародије песама из збирке *Сељанчица* Милорада Петровића.⁵ Петровићеве песме биле су међу народом веома популарне (данас су, као део фолклорних програма, најчешће присутне „Играле се делије“ и „Јесен стиже, дуњо моја“), али, уз изузетке, није се сматрало да имају већу уметничку вредност,⁶ и углавном су примане као идеализоване слике сеоског живота и сељака (Пејчић 2024: 152).

У реализму се пародијом проверавао сам живот, „квалитет неке животне приче, јунака или емоције“ (Иванић 2007: 130–131), те је и Брана

⁵ Ове пародије представљају резултат опкладе између писаца. Брана се опкладио са Петровићем да може пародирати све његове песме из збирке *Сељанчице*, па написати и већи број, што се и догодило – написао је преко триста веома успешних пародија, при чему их је најчешће потписивао са *Милорад Пејровић, Из Сељанчица*. Пишући о овим пародијама Александар Пејчић закључује да је Брана успео да „хиперболом, комичком инверзијом, карикатуром, персифлажом, игром речи и бирањем свакодневних тема у реалистичкој обради створи пародије већих уметничких домета“ (Пејчић 2024: 153–154).

⁶ Јован Скерлић доноси следећи суд: „Књижица г. Петровића је свежа, ведрa, пријатна – права лепушкаста сељанчица. Али она је монотона као обзорје и живот сеоски, једностранa мотивима, претерано оптимистична по ономе што писац види на селу и што држи за достојно да се у стихове стави. Та оскудица надахнућа, та скученост хоризонта главна је мана целе наше младе поезије, целе, без и једнога изузетка. 'Сељанчице' се дају читати, то је књижица од вредности, али колико је све то далеко од праве поезије!“ (Скерлић 1902: 389–390).

својим пародијама преиспитивао и проблематизовао Петровићеву идеализовану представу сеоског живота. Бранини сељаци нису идеализовани – они имају наглашене физиологије, нису склони адекватној хигијени, нису високо морални и сл. Будући да је Петровићева збирка *Сељанчице* садржала велики број љубавних песама,⁷ Цветковић је пародирао и топос љубави на селу. У том смислу пародијом се негира наводна невиност, искреност и морална чистота сеоског света, коју је Петровић у својој збирци истицао. Када је реч о љубавним мотивима, пародија се изводи најчешће наглашеном ласцивношћу, па и опсценошћу описа љубавних догађаја. У избору еротске реторике Цветковић се ослањао на богато наслеђе нашег фолклора (бећарци, „мрсне“ приче, еротска лирика). У комичном кључу представљају се, тако, тајни љубавни састанци, при чему се руши идеализована представа о чедности сеоских девојака (нпр. песма „Заварава траг“), затим се описују сами еротски догађаји (нпр. у песми „Расти траво“), а често се праве и аналогije између воћних плодова и делова женског или мушког тела (бостан, шљива, краставац и сл.):

За те има у недрима
Лубенице, љубљенице –
Две, па зреле!
'Ајде љуби, не дангуби!...
Куку – леле! (201)

Предмет пародирања нису само (неуки) сељаци – у песми „Дивља свеза“ Брана руглу извргава сеоског попа који флертује са једном удовицом: „Сад је попа оком спопа, / Она трепће, срце клепће – / Не зна гди ће, све се сплиће... / Свашта биће!...“ (205). Ова песма представља добар пример Бранине песничке вештине јер се пародија не изводи само на тематско-мотивском, већ и на језичко-стилском плану: и ритам и рима, стилске фигуре попут ономотопеје и персонификације учествују у креирању Цветковићевог аутентичног хумора.

Неретко се у Браниним пародијама јављају два гласа, тј. представља се хумористични дијалог између љубавника. Најчешће они једно друго позивају на еротски састанак, при чему је управо девојкама дата активна улога (тип насртљивих жена познат у народној књижевности). Један

⁷ Поводом ове одлике дела Скерлић пише: „Главна, једина ствар коју песник пева јесте идилична, буколичка љубав на селу, 'на месечини, по ладовини'. Како се много, заморно много воли у селу! Какве идиле! Ћердани звецкају на белим грлима девојачким, нижу се бројанице од којих румен силази на једра плећа зајапурених играчица, па ноћни састанци под звезданим небом, у самоћи поља, под топлим и мирисним ветровима, дуга чекања до јесени да јаран дође са сватовима, младост која се прелива, хоће да воли и да буде вољена, чежња за милованима у дугим зимским ноћима! Цела ова поезија има само један мотив, љубав, сенсуална, сирова и једноставна љубав“ (Скерлић 1902: 387).

састанак љубавника у ноћи, у збирци Милорада Петровића, описан је на следећи начин:

Ноћ мирише...
Драга чека. У собици жижак светли.
Драги драгој журно ходи.
Запојаше први петли.
Драги драгој дома води.
Самовање?... Никад више!...
Ноћ мирише!...

(Петровић 2000: 83)

У овој песми, једној од лепших, љубавни састанак крунисан је будућим заједничким животом, којим се окончава самавање и раздвојеност љубавника. С друге стране, љубавни састанак је у Браниним пародијама *Сељанчица* представљен потпуно другачије:

Моје лане,
дођ' ми на диване!
На диване
како ноћца па'не.
Спремих, лане,
кране одабране:
Жуте дуње
у меду куване
И баклаве
како Турци праве,
И ракије
какву султан пије.
Медом с' топи
ракијом се опи,
Па ми пјани
на недарца па'ни!
Љуби, лане,
Док зора не сване...
А буде ли
све што љубав жели
Ти с' не плаши
неће чути наши!
Ноћ ће чути,
ал' ће да прећути,
Због те среће
Ноћ нас издат неће! (213)

Овде се наводи потпун хедонистички доживљај – од хране, опијања до сексуалног односа, како би се све крунисало чињеницом да ће састанак остати тајна. За разлику од Петровићевих песама, у којима се велича

брачни живот и заједништво, Бранини љубавници могу да несметано, без гриже савести и моралних начела, уживају у еротским догађајима.

Још једну упечатљиву паралелу можемо успоставити између Петровићеве песме „Порука“ и Бранине пародије „Једини лек“. У Петровићевој песми јунак који болује од љубави као лек тражи драгине очи:

Па ми вели: „Дођи мени“,
А о јесени,
Да ме гледаш са два ока,
Мора дубока,
Она ће ме извидати,
А од урока!

(Петровић 2000: 104)

У Цветковићевој пародији болест јунака разрешава се драгиним пољупцима и загрљајима, који се хумористично описују као *љечење*:

Ал' он каже:
„Трава не помаже!
Него 'ајте,
драгану ми дајте,
Кад ме бона
стане грлит она,
Ето лека
и без апотека!...
То ми дајте –
тим ме спасавајте!“
Ја, шта знадо,
на драгана падо –
Љуби, гњечи...
И – да ви'ш – излечи! (221)

Драгана Вукићевић истиче да су путеви пародије „путеви који разобличавају и уобличавају књижевна померања и откривају дијахронијска смењивања центра и периферије“ (Вукићевић 2018: 78–79). У складу с тим, када се превазиђу околности опкладе која је довела до настанка ових пародија, није необично што се Брана окренуо овом жанру. То је још један (врло ефектан) вид одклона од дотадашњих усмерења у књижевности, чиме се изражава потреба за једном новом поетиком. На другом полу налази се окретање ка модерни, те пародија „од дестабилизатора, постаје и катализатор промена у рецепцији књижевних дела, начин онеобичавања традиције, стварање новог“ (Исто: 79).

У складу с тим, као последњи модел издвајамо оне песме у којима су доминантни телесни принцип и ерототанатична промишљања о љубави, којима се Цветковић приближава песницима српске модерне.

Еротски образац

Наспрам хумористичних и пародијских песама налазе се, дакле, песме у којима је присутна жал због пролазности и жеља да се ухвати тренутак еротског уживања. Лирски субјект слави телесну љубав, која више није предмет осуде, већ величања, а идеализована представа драге не руши се њеном карикатуризацијом и пародирањем већ њеном еротизацијом: вољена више није недостижна, она постаје тело које се љуби, грли, у које се продире, описују се њене груди, њени загрљаји, а не само њена коса и очи. Чулна љубав описује се у песми „Њој“, те љубавник победоносно дочекује губитак разума по цену испаштања греха, коју љубавници можда неће морати да плате: „А страст ми се одмах реши: / Да се греши! / Стопимо се у тој срећи, // Па нек трећи, / Дечјим плачем од нас јаче, / 'Изгубљени Рај' оплаче!“ (131). У овој песми дата је и аутентична слика описа женских груди, те жеља лирског субјекта да се око њих свија „око плода, као змија!“ (130), а потом и да тај плод окуси. У песми „Ивањданске терцине“ драга се поново представља као она која има моћ над бићем лирског субјекта, али је и извор песничке инспирације: „И чаробну силу даде моме перу / Да пише и сложи и ове терцине / И све пружи теби, јединоме смеру“ (524). Савест која се овде јавља није довољно јака за супротстављање еросу, а искуство чулне љубави постаје директно повезано са мишљу о пролазности:

И кад судба хтеде да нас савест прене,
Гледасмо се срећни. И у срећи виде
Ти срце човека, а ја душу жене!

А пољубац шапну: „Све с временом иде.“ (525)

Еротски принцип присутан је и у песми „Из пакла у пакао“, у којој лирски субјект захтева пољупце од драге, чак и ако су лажни: „Пољуби ме! – Ти пољупци влажни / Опијају кô лажи у гатки. / Ти ме лажеш. Пољупци ти лажни, / Ал' су мени ипак увек слатки“ (158). Поводом интонације и ритма ових стихова Александар Пејчић истиче да се семантизује задиханост љубавног заноса (Пејчић 2024: 95), при чему је жеља да се ужива у другом бићу у потпуности, на тренутак, макар то било и неискрено, блиска еротском осећању какво налазимо у Ракићевој „Искреној песми“, или песми „Чежња“. Описују се пољупци, али и снажни загрљаји, прса вољене: „И када ти на прсима клонем. / А ти тада загрлиш ме снажно, / Ја у миљу твојих дражи тоном, / И не мислим да је све то лажно...“ (159). Када му драга, након љубавног смирења, шапуће несташно како ће њихове душе засигурно отићи у пакао, лирски субјект одлучно проговара: „Па нек оду! Ми пакао знамо! / За нас значи тај тренутак важан: / Кô да смо се преселили само / Из влажнога стана у стан влажан!“ (159). Овде се, дакле, у потпуности губи моралистичка интонација, а смиренији ритам,

уз опкорачење на крају песме, може се довести у везу са смирајем након сексуалног односа (в. Пејчић 2024: 95).

У овом кругу Браниних љубавних песама са покушајем да се продужи тренутак еротског уживања, налазимо и мисао о смрти и пролазности. Приметни су, уз то, натуралистички елементи у представљању мртве драге, при чему се не иде у правцу њене идеализације, већ у препознавању свеопште пролазности: „И по трулом мозгу, кога вечност ништи, / Читаће ти црви историју целу. / А све што те данас весели и тишти / Исказано биће у тужном опелу!...” (145). Свест о греху или пак о неискрености односа нема више морализаторску или сатиричну функцију, већ је подстицај да се, упркос томе, човек препусти тренутку еротског ужитка, макар том једном трену уцеловљености, који неминовно пролази.

Ова позиција усклађена је са духом 20. века и, на еротолошком хоризонту, повезана са сличним остварењима Браниних савременика. Александар Пејчић ипак указује на чињеницу да је управо Цветковић, међу првима, уз Ракића и Бојића, „померио перспективу опевања љубавних искустава, осећања, ка више телесном, а свакако пре њих искористио могућности наслеђа усменог песништва. Пре Бојића он је активирао појмове пакла, смрти, тужног опела, трулежи, пролазности у стилском регистру љубавне лирике, што је у том периоду било прилично иновативно” (Пејчић 2024: 98).

Један део Цветковићевих љубавних песама повезан је и мотивом скулптуре. Најчешће се драга (њено тело) пореди са скулптуром, чиме се неретко дочарава један ерототанатичан доживљај (драга која убија својом хладноћом, или која одводи у смрт).⁸ Скулпторски мотиви користе се и за описивање еротске привлачности вољене, њене лепоте, или пак постају техника дочаравања тактилности њеног тела. У песми [„Јулска жега... Васељена кључа...”] описује се тело вољене у додиру са водом (драга се купа у реци): „Тако дивна кô статуа мала / Дошла си ми у металном сјају. / Твоје дражи лик богиње дају, / Што се Изис ил’ Изиди звала” (526). У својој лепоти вољена се пореди са Изидом, а лирски субјект експлицитно прокламује телесну љубав: „И ја љубим твоју нагу ногу – / Проклет био ко се тога стиди – / Ја је љубим, јер друкче не могу / Да се молим и теби и Богу / Да Озирис постанем Изиди” (526). Лирски глас је поново постављен у позицију поданика, али се одклон од схематизованих представа одиграва путем оригиналне еротске слике.

⁸ О специфичној „мермерној поетици” Војислава Илића, као и о тумачењу мотива скулптуре која оживљава, неретко убијајући свога творца, тумачећи Илићеве песме (и парнасовске мотиве) са становишта тромплејских бића и тромплејског наратива Драгана Вукићевић писала је у монографији *Тромплејска бића фикције* (в. Вукићевић 2024). Бранине драге које се пореде са скулптуром нису тромплејска бића, али увођењем ових мотива он се придружује актуелним струјањима у српској и иностраним књижевностима.

Поигравање метафором леденог срца као срца лишеног љубави присутно је у песми [„У пуполку љубав беше“], у којој се драга пореди са кипом, и уједно је носилац једног ерототанатичног доживљаја. У овој песми, након што је срце драге постало ледено услед љубавног расанка, лирски субјект по имену Брана покушава да је оживи изјављујући јој љубав, али у последњим стиховима долази до ефектног преокрета: „А она га немо гледа, / Непомично кô кип седи, / И ни једну речцу не да, / Пружа руку, санту леда, / И Бранино срце следи!“ (523–524) – у жељи да помогне вољеној, лирски субјект је онај који остаје залеђеног срца. У поређењу драге са статуом могла би се успоставити веза са поезијом Војислава Илића (нпр. са песмом „Тибуло“, у којој је лирски субјект, такође песник, заљубљен у скулптуру, или са песмом „Мраморни убица“, у којој скулптура жене оживљава и убија свога творца). Чин слеђивања срца упућује на смрт лирског субјекта – ако не реалну, онда симболичку, емотивну смрт јер он остаје лишен њене љубави.

На сличном тематско-мотивском трагу налази се и песма „Немилосној“. Овде лирски субјект детаљно описује милу, нежну и мекану руку вољене, да би у последњем стиху дошло до ефектног преокрета реторским питањем: „Зар и таква рука може / Мушко срце да раскида?“ (156). Иако није реч о непосредној скулптури, представа руке која раскида срце екфрастична је и призива у свест тип демонске љубавнице која заводи, а потом убија заљубљеног мушкарца.

Слику женске руке која одводи из живота налазимо у песми „Три уверења“. Овде се прожимају различите представе о љубави – у зависности од човекове зрелости и његовог животног доба, те се љубав поистовећује са животом (у цвету и полету младости), љубав постаје болест (када младост већ мине), и на крају љубав се преображава у гроб: „Љубав је рака, која нам кужи / Мирисан, цветан животни врт! / Рећи ћеш тако, када ти пружи / Ледену руку госпођа смрт...“ (157). Ледена рука овај пут припада смрти самој, чиме се сведочи о коначном и апсолутном прожимању ероса и танатоса.

* * *

У оквиру изразито богатог и жанровски разноврсног књижевног стваралаштва Бране Цветковића, а посебно у оквиру његове поезије, значајно место заузима љубавна лирика. Она засигурно не представља најбољи део поетског опуса овог писца, али је аутентична у мисли и песничком изразу. И у љубавној поезији Бране Цветковића присутан је хумор, његов препознатљив иронично-сатирични или пародични тон, при чему се вештим песничким поступцима, на комичан начин, разоткрива лицемерје друштвеног морала (ванбрачна деца, прељубе, необавезни сексуални односи, неприлични љубавни састанци и поруке и сл.). Највиши уметнички домети остварени су управо у оним песмама у којима до изражаја долази Бранин

виспрен ум, његов дар за досетку, за пародију, за комично разобличавање и разоткривање лицемерја друштва или епохе, крећући се, дакле, од микро ка макро плану. Нису ипак занемарљиве ни песме у којима се описују сласти чулне љубави, осећања љубавне патње услед растанка, туга због неминовне пролазности страсти, мисао о смрти. У љубавној поезији Брана Цветковић се ослања на богату књижевну традицију – од петраркистичког и романтичарског наслеђа, па све до натуралистичких и симболистичких елемената, који ће се развијати код песника српске модерне (М. Бојић, М. Ракић, С. Пандуровић, В. Петковић Дис и др.). У том смислу Цветковићева поезија остаје репрезентативна како за његов опус, тако и за читаво раздобље, које су обележила политичка превирања, ратови и културноисторијске промене на глобалном нивоу. Општем многогласју различитих поетика, стилова, традиција и културних контекста Брана Цветковић придружује свеж и самосвојан песнички глас.

ИЗВОРИ

- ПЕТРОВИЋ 2000: Милорад Петровић. *Девојче, враже...* Изабране песме, уводна студија и прилози о Сељанцици. Прир. Душан Стојковић. Младеновац: Библиотека „Коста Ђукић“.
- ЦВЕТКОВИЋ 2022: Брана Цветковић. *Песме. Рајорши*. Књ. I. Изабрана дела I–VIII. Приредио, студије и критички апарат израдио Александар Пејчић. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- ЦВЕТКОВИЋ 2023: Брана Цветковић. *Есеји. Чланци. Сећања из рајша. Писма*. Књ. VII. Изабрана дела I–VIII. Приредио, студије и критички апарат израдио Александар Пејчић. Београд: Институт за књижевност и уметност.

ЛИТЕРАТУРА

- БАРТ 2015: Rolan Bart. *Fragmenti ljubavnog govora*. Prev. Goran Vojojić. Loznica: Carpos.
- ВУКИЋЕВИЋ 2018: Драгана Вукићевић. „Пародија у српској реалистичкој прози“. У: *Поетика српског реализма*. Ур. Душан Иванић, Драгана Вукићевић. Београд: Филошки факултет Универзитета у Београду, 55–93.
- ВУКИЋЕВИЋ 2024: Драгана Вукићевић. *Тромилејска бића фикције: бебе, вампири, оживљене слике и читалац*. Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- ИВАНИЋ 2007: Душан Иванић. „Пародија и травестија љубавне приче у српском реализму“. У: *Darstellung der Liebe in bosnischer, kroatischer und serbischer Literatur. Von der Renaissance ins 21. Jahrhundert – Prikazi ljubavi u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti. Od renesanse do danas*. Hrsg. Robert Nodel, Peter Lang. Slavische Literaturen, 38. s. 121–132.
- ПЕЈЧИЋ 2024: Александар Пејчић. *Књижевно дело Бране Цветковића*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- СКЕРЛИЋ 1902: Јован Скерлић. „‘Сељанцице од Милорада Петровића’ од Др-а Јована Скерлића“. *Српски књижевни гласник*, књ. 5, св. 5, 386–390.
- CRYLE 2001: Peter Cryle. *The Telling of the Act: Sexuality as Narrative in Eighteenth- and Nineteenth-Century France*. Newark – London: University of Delaware Press – Associated University Presses.

Ana D. Kozić

THE LOVE PATTERNS IN THE POETRY OF BRANA CVETKOVIĆ

Summary

The paper focuses on love poetry by Branislav Cvetković. On one hand, the presence of authentic humor, Branislav's recognizable ironic-satirical or parodic tone, where skillfully executed poetic actions, often comically, expose the hypocrisy of social morality (illegitimate children, adultery, casual sexual relations, indecent love meetings, and messages) can be acknowledged in his love poems. On the other hand, many poems describe the delights of sensual love, heartache due to separation, and sadness due to the inevitable transience of passion. The poet describes in detail the body of the beloved, which leads to a pronounced erotization of the figure of the ideal beloved. Brana Cvetković draws on a rich literary tradition – from the Petrarchist heritage, through the Romantic tradition, to the naturalistic and symbolic elements that would further develop in the poetry of Milutin Bojić, Milan Rakić, and others.

Keywords: Brana Cvetković, love poetry, humorous poetry, parody, eros, culture

**БРАНА ЦВЕТКОВИЋ
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ**

Издавач

Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача

Др Бојан Јовић

Лектура и коректура

Грозда Пејчић

Превод резимеа на енглески језик

Др Марија Терзић

Индекс имена

Др Миломир Гавриловић

Мср Стеван Јовићевић

Ликовно-графичка ојрема

Драган Тадиновић

Штампа

„Birograf comp doo“, Београд

Тираж

150

ISBN 978-86-7095-356-7

CIP – Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Цветковић Б.(082)

821.163.41:929 Цветковић Б.(082)

821.163.41.09"18/19"(082)

БРАНА Цветковић у српској књижевности и култури : зборник радова / уредници Александар Пејчић, Ана Козић. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2025 (Београд : Birograf comp). - 399 стр. : илустр. ; 24 см. - (Серија Културни оквири српске књижевности ; књ. 7)

"Зборник 'Брана Цветковић у српској књижевности и култури', проистекао из научног скупа одржаног 18. и 19. новембра 2024. у Институту за књижевност и уметност ..." --> Реч уредника. - Тираж 150. - Стр. 7-10: Реч уредника / Александар Пејчић. - Стр. 11-14: Реч уреднице / Ана Козић. - Стр. 15-16: Уводна реч, поводом Бране Цветковића / Драган Хамовић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Zusammenfassung. - Регистри.

ISBN 978-86-7095-356-7

1. Пејчић, Александар, 1976- [уредник] [аутор додатног текста]

2. Козић, Ана, 1992- [уредник] [аутор додатног текста]

а) Цветковић, Брана (1875-1942) - Зборници

б) Српска књижевност - 19в-20в - Зборници

COBISS.SR-ID 170691337